

SENŲJŲ BALTIŠKŲJŲ „ENCHIRIDIONO“ VERTIMŲ PARALELĖS: DĖL VOKIEČIŲ KALBOS *ſchampar* IR PRŪSŲ KALBOS *NIGĖDINGS* (III, 45.17)*

Pietro U. Dini

Università di Pisa

Italy

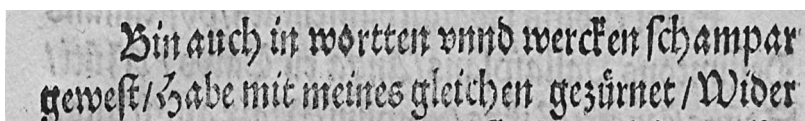
pietro.dini@unipi.it

Šiame straipsnyje nagrinėjama, kaip vokiečių kalbos žodis *ſchampar* perteikiamas Liuterio „Mažojo katekizmo“ vertimuose į prūsų ir kitas baltų kalbas. Gilinamasi į šio žodžio semantiką ir kontekstą tekste originalo kalba ir vertimų kalbose. Remiamasi hermeneutiniu ir vertimo mokslo tyrimo metodais. Analizuojama, kokias jo vertimo strategijas pasirinko vertėjai.

1. Baltistai, ypač prūsistai, iki šiol neatkreipė dėmesio į vieną Liuterio „Mažojo katekizmo“ (arba „Enchiridiono“) vertimo ypatybę: vokiečių kalbos žodį *ſchampar* ir jo atitikmenis katekizmo vertime į prūsų kalbą, tiksliau, į šio žodžio vertimą būdvardžiu *nigėdings* antroje „Nuodėmių išpažinimo“ („Die Beichte“) maldoje.

Šis atvejis vertas studijų, jį dera nagrinėti ne tik filologiškai (lingvistiškai), bet ir iš vertimo mokslo perspektyvos. Taip galima pristatyti naujas aiškinimo galimybes tolesnei diskusijai.

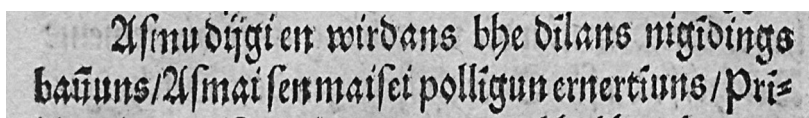
Galima palyginti, kaip atrodo vokiškasis ir prūsiškasis „Enchiridiono“ variantai:

Iš Liuterio 1561 (= 1543) m. „Enchiridiono“ vok. k. (= Mažiulis 1966, 180).

*Bin auch in wortten vnnd wercken ſchampar
gewest / Habe mit meines gleichen geſſrnet / ...*

* Už straipsnio redagavimą autorius dėkoja dr. R. Klioštoraitytei.

Iš A. Vilio 1561 m. „Enchiridiono“ prūsų k. III D 53,3-4 (= Mažiulis 1966, p. 181).

*Asmu dijgi en wirdans bhe dilans nigīdings
baūuns / Asmai sen maipei polligun ernertūns / ...*

Kaip matyti iš lentelėje pateiktų pavyzdžių, būdvardis *schampar* kartojamas įvairiuose Liuterio „Mažojų katekizmo“ leidiniuose vidurinė vokiečių aukštaičių kalba:

1529	ø	1543	<i>schampar</i>
1531	<i>schampar</i>	1570, p. 21	<i>schampar</i>
1536	<i>schampar</i>	1599	<i>schampar</i>
1537, p. 15	<i>schampar</i>	1890	ø

Analizė rodo, kad semantiškai neskaidrų žodį *schampar* išversti į prūsų kalbą ir turbūt į kitas baltų kalbas vertėjams buvo nelengva.

1.1. Visame prūsų „Enchiridione“ būdvardinė arba dalyvinė neigiamoji forma (vedinys) su priešdėliu *ni-* (plg. *ni-winūton*) sistemiškai atliepia panašius vokiečių kalbos vedinius su priešdėliu *un-* (plg. *vn-schuldigen*). Tokių būdvardinių ar dalyvinių *ni-* vedinių prūsų „Enchiridione“ aptinkame 15. Todėl įdomu tai, kad šioje konkrečioje vietoje Abelis Vilis vartojo formą su priešdėliu *ni-* (plg. *ni-gīdings*) ir versdamas žodį *schampar*:

Trautmann 1910	prūsų k. ni-	vokiečių k. un-
30.25	<i>niwinūton</i>	<i>vnschuldigen</i>
42.29	<i>niseilewingis</i>	<i>vnfleißig</i>
42.29	<i>nipoklufmings</i>	<i>vngehorfam</i>
42.29	<i>niifarwis</i>	<i>vngetrew</i>
44.22	<i>niteifīwingis</i>	<i>unzüchtigen</i>
45.17	<i>nigīdings</i>	<i>schampar</i>
45.34	<i>nikanxts</i>	<i>vnhūbsch</i>
50.2	<i>nipogettawints</i>	<i>vngeschickt</i>
50.2	<i>niwertings</i>	<i>vnwirdig</i>
54.8	<i>niebwinuts</i>	<i>vnstrefflich</i>
54.11	<i>niteifīngiskan</i>	<i>vnehrliche</i>
64.6	<i>niebwinūtei</i>	<i>vnstrefflich</i>
70.16	<i>niskijstints</i>	<i>verunreiniget</i>
76.3	<i>niauklipts</i>	<i>vnuerborgen</i>
76.11	<i>niaubillintis</i>	<i>vnmündigen</i>

Akivaizdu, kad prūsų kalbos būdvardis *nigīdings*, savo reikšme atitinkantis vokiečių kalbos žodį *schampar*, tekste yra vienintelė išimtis.

1.2. Visuotinai priimta pr. k. *nigīdings* sieti su pr. k. daiktavardžiu *gīdan* (gėda, *Schande*) ir su liet. k. *gėda* (ta pati žodžių šeima). Dar pirmiau už Trautmanną (1910) šiam aiškinimui pritarė tiek Piersonas (1875, p. 300), aiškinęs *nigīdings* kaip „schamlos“ ir jį kildinęs iš *ni* ir *gīdan* [*sic*], tiek Bernekeris (1896, p. 291), kuris minėjo tik *gīdan* („Schande“) ir jį lygino su liet. k. *gėda*, *nigīdings* („schamlos“). Su tokiu aiškinimu, tiesa, daugmaž sutinka visi XX a. potrautmaninės prūsistikos atstovai.

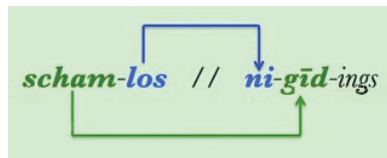
Verta atkreipti dėmesį, kad savo žodyne Trautmannas (1910, 352, 384) rašė: „*nigīdings* Adj., Nom. Sg. m. 45,17 „schamlos“: li. *gėdingas* „schandbar“ s. *gīdan*“ ir netgi neminėjo leksemos *schampar*.

Endzelynas (1943, 215) žodį *schampar* išvertė „nekaunīgs“ ir lygino su pr. *gīdan* [„Schande“], liet. *gėdingas* „kaunīgs“ (plg. ME, t. 2, 176). Mažiulis (PKP II = 1982, 152) apsiribojo vertimu „negėdingas“. Dar vėliau Mažiulis (PKEZ, t. 3 = 1996, 188) aiškino gana išsamiai: „schampar (schamlos) – negėdingas“ [...] **nigīdings* = pr. **ni-* „ne-“ (žr. *ni*) + adj. **gīdings* „gėdingas“ – sufikso **-ing-* vedinys [...] iš subst. (nom. sg. fem.) pr. **gīda* „gėda“ < **gīdā* „t. p. < **gēda* „t. p.“ (žr. **gīdan*)“.

Toporovo *PrJ*, kaip žinia, nepriėjo iki raidės „N“. Kaukienė (2003, 103; 2004, 119) pabrėžė, kad prūsų (*ni*)*gīdings* ir lietuvių k. *gėdingas* (ar *gėdingas*) būdvardžiai yra labai panašūs, tačiau skiriasi jų semantika: prūsų leksema reiškia „(ne)turintis gėdos“, o lietuvių – „tas, kurio reikia gėdytis“.

Schmalstieg (2015, 191) įžvelgė, kad šiuolaikinėje anglų kalboje *shameful* reiškia „causing shame; disgraceful“, bet yra užfiksuota ir jo archajiška reikšmė „full of shame; ashamed“, todėl panašių reikšmių pakitimų galėjo būti ir baltų žodžiuose. Schmalstieg nurodo, kad s. v. *gėdingas* LKŽ (t. 3, 197) pateikiama kaip antroji reikšmė *drovūs, nedrąšūs*, nurodo būseną, kurią galima suprasti kaip gėdos patirties rezultatą; taigi prūsų *nigīdingis* galima etimologiškai aiškinti kaip „neturintis gėdos patirties (*not experiencing shame*)“.

Aiškėja, kad, nors nevysiškai vienodai, visi mokslininkai linkę aiškinti *nigīdings* kaip „negėdingas, neturintis gėdos (*schamlos*)“ ar labai panašiai. Jų implicitiškai priimtas aiškinimas galėtų būti toks:

Šitaip viskas lyg ir sugula į savo vietas. Tačiau nereikia pamiršti, kad vokiškuose katekizmuose yra ne žodis *schamlos* (tai prūsistų interpretacija!), o *schampar*¹. Pasitelkus didinamąjį stiklą, šioje vietoje galima išvelgti tam tikras gana subtilias ir iki šiol dar nepastebėtas ypatybes, tiek formalias, tiek semantines.

2. Kyla klausimas: kaip atsirado *schamlos* interpretacija? Nagrinėjant šį klausimą toliau pravartu nepamiršti, kad dažnai klausimas yra klausimo istorija. Šiuo konkrečiu atveju netgi priešistorė...

Iš tikrųjų verta atkreipti dėmesį į tai, kad dar XIX a. pirmojoje pusėje dėl prūsų žodžio *nigīdings* kilo mokslinė diskusija tarp Nesselmanno ir Vaterio. Štai ką parašė Severinas Vateris (1821, 129):

nigīdings unehrbar (nach d. Deutsch. Texte: *schamper*), nicht von *gidan*: Schande, sondern wie das Lett. *nogohdigs*.

nigīdings [*sic*] unehrbar (nach d. Deutsch. Texte: *schamper*), nicht von *gidan*: Schande, sondern wie das Lett. *nogohdigs* [*sic*, plg. *negodigs*].

Nesselmannas manė kitaip:

Nigīdings nom., *schamlos* 35. Warum Vater dieses Wort nicht von *gidan*, sondern von einem dem Lettischen *gohds*, Ehre, Ruhm, entsprechenden Stamme ableiten will, ist nicht abzusehen. Im Deutschen Texte steht *schampar*, d. i. ohne Scham.

Nigīdings nom., *schamlos* 35. Warum Vater dieses Wort nicht von *gidan* [*sic*!], sondern von einem dem Lettischen *gohds*, Ehre, Ruhm, entsprechenden Stamme ableiten will, ist nicht abzusehen. Im Deutschen Texte steht *schampar*, d.i. ohne Scham.

(Nesselmann 1845, 101).

Laikui bėgant Nesselmanno interpretacija „*schamlos*, ohne Scham“ įsigalėjo². Apie galimą kitokį žodžio supratimą netgi nebebuvo galvojama ir Nesselmanno interpretaciją pakartojo visi vėlyvesni prūsistai... Tos padėties įsitvirtinimui didelę reikšmę turėjo, žinoma, Trautmanno (1910) kanoninis leidimas.

¹ Anot Klugės (1967, 634), *schampar* arba *schamper* yra vidurinės vokiečių aukštaičių kalbos žodžio *schantbære* („nešantis gėdą“) fonetinis variantas. Klugės veikaluose (231995) tokios leksemos nėra. Ji šiais laikais dar aptinkama Šveicarijos vokiečių kalboje, plg. <www.idiotikon.ch>.

² Nesselmannas (1873, 113) atsiribojo rašydamas „*ni-gīdings schamlos*“.

Nepaisant Vaterio etimologijos tinkamumo ar netinkamumo (tai – atskira tema), aišku, kad ši prūsiškojo „Enchiridiono“ vieta galėjo (ir tebegali) būti interpretuojama įvairiai.

2.1. Liuterio raštų tyrėjų (*Lutherforschung*) studijų rezultatai verčia grįžti prie šios senos diskusijos ir leidžia pagrįstai suabejoti, ar *schampar* interpretacija kaip *ohne Scham, schamlos*, „negėdingas“ yra pati tinkamiausia. Iš tikrųjų Liuterio raštų tyrinėtojai jau senokai nustatė³, kad pagrindinė žodžio *schampar* prasmė šioje vietoje yra „budinantis gėdą (*Scham erweckend*)“. Ir tai yra kas kita negu „negėdingas, neturintis gėdos jausmo ar patirties (*schamlos*)“.

Tai reiškia, kad „Nuodėmių išpažinimo“ maldoje aprašyto nusidėjėlio negalima laikyti negėdingu asmeniu. Atvirkščiai, jis yra gėdingas ir net toks, dėl kurio poelgio ir (arba) kalbų būna gėda kitiems šalia esantiems asmenims, jie sutrinka. Tai, beje, aišku ir iš paties maldos makrokonteksto:

Habe mit meines gleichen geŕurnet / Wider meine Frawe gemurret vnd gefluchtet / ...
Afmai ŕen maiŕei polligun ernertũns / Priki maian waifpattin murrawuns bhe klantũwuns ...
„Esu su man lygiu sunirtęs, prieš maną viešpačią murmėjęs ir keikęs...“ (plg. Mažiulis PKP II, 152).

Galima palyginti ir su 1579 m. B. Vilento kiek sutrumpinta paraleline vieta:

Priefch wiefch= | patcze rugŕejau / ir kiekiau etc. ... (plg. Ford 1969, 216)

Lieka neaišku, kodėl Abeliui Viliui buvo sunku išversti žodį *schampar* arba, kitais žodžiais tariant, dėl kokių priežasčių šiuo atveju Abelis Vilis pasitelkė formą, kurią jis vartojo tik versdamas vokiečių kalbos *un-* tipo būdvardžius?

Jau buvo minėta, kad net iš pirmo žvilgsnio vokiškas žodis yra semantiškai neskaidrus, bet ne tik tai turėjo trukdyti Abeliui Viliui.

2.2. Norint pamėginti aiškiau suprasti situaciją, verta gilintis į leksemos *schampar* prasmę būtent tuose kontekstuose, kuriuose ji vartojama. Specialiai atliktas tyrimas rodo, kad XVI a. ir dar anksčiau vokiečių kalboje *schampar* buvo juridinis *terminus technicus*, reiškiantis „su moralinėmis nuostatomis prasilenkiantis, įžeidžiantis“⁴. Vokiečių kalbos teisės terminų žodyne (DRW) tarp kitų pateikiami tokie pavyzdžiai:

³ Pvz., Albrecht (1910, 385, 4 išn.).

⁴ Plg. DRW, t. 12, 195, s. v. *schandbar*: „gegen Moralvorstellungen verstößend, beleidigend“.

- a) 1487, Heidelberg – *der rat und burgermeyster sollen auch ... schaffen, das der becker meyde keyn unzimlich oder **schampper** lieder [singen] und besunder under der helgen ampten* (plg. Heß 1940, 104);
- b) 1493, Straßburg – *das ettlich mannespersonen ... unerbere **schampere** cleyder tragent, die oben tifuszgesnitten sind ... oder unden so kurtz das sie ime vornan und hinden sin schame nit bedecken* (plg. Eisenbart 1962, 96);
- c) 1503, Emden – *wurden ze do gesloten unde bewaret, dat ze zeten unde zungen **schampere** reden* (plg. GBKVA, 2-2, 1877, 91);
- d) 1533, Basel – *dwil diser **zampre** schmoch und uppige lieder gmacht und zur schmoch ettlicher ratshern gsungen, haben inn min hern mit gefencknisz gstrofft* (plg. Dürr 1950, 6 [= 1532 bis Anfang 1534], 234);
- e) 1533, Franken – *es [sei] nicht genug..., wann man... den ehebruch vermeidet... sonder man sol auch alle unzüchtige, **schandbare** wort, geperd und gedanken vermeiden* (plg. EvKO XI, 225);
- f) 1566/67 – *ain grober, unzuchtiger man, mit **schampern** und unlautern worten [...] der unverschampten und **schamparen** reden und geberden* (Barak 1869 I, 277, 535);
- g) 1583, Rheingau – *das alle... personen, so zum schrodt ampt itz unndt hernach mals gekornn werden, **schampare** wort unndt narn thedingen, auch unzimlich schwur unndt gottes lesterung... vergeblich furen unndt in mundt nemen* (plg. Jeschke 2003, 383).

Beje, ir pačiuose Liuterio raštuose šis žodis yra dar kai kuriose kitose vietose, pvz.⁵:

- h) *wer mit **schamparn** worten liedlin, historien, bilden, die böse lust reizt oder zeigt* (Luther 1, 322a);
- i) *das man nicht darff so **schampar** und unvernünfftig sein* (Luther 5, 270a);
- l) *ob sie gleich... mit unhübschen worten und **schamparn** geberden sich erzeugten* (Luther 5, 378a);
- m) *braucht auch nicht **schampar**, unzüchtige... wort* (Luther 8, 33b).

Pastebima, kad tiek DRW, tiek Liuterio citatose būdvardžiai *schampar*, *unzüchtig* ir *unhübsch* dažnai vartojami sinonimiškai.

2.3. Pažvelgus į Liuterio „Mažoji katekizmo“ leidimus vidurine vokiečių žemaičių kalba, nesunku pastebėti kitokią – ir gana įdomią – leksinę sudėtį tame pačiame „Nuodėmių išpažinimo“ tekste.

⁵ Plg. DWB 14, 2121.

Štai Liuterio Magdeburgo katekizmų vertimai į vidurinę vokiečių žemaičių kalbą:

*Ick bin ynn wörden vnde wercken vnhōuesch¹⁾
gewest / hebbe mit mynes geliken getōrnet / Wedder*

¹⁾ So auch in II und III.

Liuterio Mag[deburgo]. I (= II, III) ištrauka iš K. Knoke (1904, 95).

*Ick bin ynn wörden vnde wercken **vnhōuesch** gewest / hebbe mit mynes geliken getōrnet / ...*

*Bin ock in wörden vnd wercken vnhōuesch
gewest / hebbe mit mynes geliken getōrnet /*

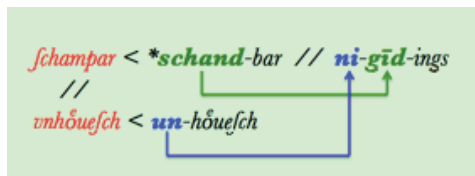
Iš 1585 m. [F iiiij] Liuterio v. v. ž. k. katekizmo.

*Bin ock in wörden vnd wercken **vnhōuesch** gewest / hebbe mit mynes geliken getōrnet / ...*

Šie vertimai akivaizdžiai skiriasi nuo 1561 m. vokiško, vadinamojo *Begleittext*, ir nuo kitų vidurinės vokiečių aukštaičių kalbos tekstų tiksliai šioje vietoje, kurioje būdvardis *fchampar* yra pakeistas būdvardžiu *vnhōuesch*.

Tai verčia manyti, kad, nesuradęs tinkamo atitikmens techniniam terminui *fchampar*, Abelis Vilis atsižvelgė į vidurinės vokiečių žemaičių *vnhōuesch* (arba į jo vokiečių aukštaičių variantą *unhübsch*), kuris savo formalia struktūra visiškai atitinka prūsų k. leksemą *nigīdings*. Būtent *vnhōuesch* buvo palankus *ni-* tipo formos atsiradimui prūsiškajame „Nuodėmių išpažinimo“ tekste arba ją tiesiog nulėmė.

Galėjo netgi būti taip, kad vertėją paveikė ir dviejų būdvardžių artimumas ir kvazisinonimiškumas, kuris pastebimas pačiame Liuterio tekste:

Nors, atlikus šią analizę, formaliąją problemos pusę galima laikyti bent jau aiškesne, semasiologinis problemos aspektas, deja, lieka neišspręstas. Taip yra todėl, kad iš tikrųjų žodžiai *hōuesch* ~ *vnhuefch* reiškia ką kitą, o ne „gėdingas ~ negėdingas“. Todėl verta kelti klausimą apie tai, ką tiksliai reiškia *Plattdeutsch* žodis *hōuesch*?

Šio būdvardžio prasmė, kaip aiškėja, yra susijusi su dvaro (plg. dabartinę vok. k. *Hof*) gyvenimu ir reiškia pirmiausia „tinkamas dvaro gyvenimui (*für das Hofleben geeignet*)“, vadinasi: „kilnus, riteriškas, padorus, prideramas (*vornehm, ritterlich, gesittet, anständig, gebildet* ir t. t.)“⁶. O jei būdvardis *hōuesch* taikomas specialiai žmogui, kaip yra nagrinėjamame katekizmo sakinyje, tai reiškia „garbingas, garbės vertas (*ehrbar, ehrenwert [von Personen]*)“⁷.

Gal tai tik grynas sutapimas, bet negalima nepriminti, kad būdvardžio *hōuesch* (ir jo antonimo *vnhōuesch*) prasmės visiškai atitinka S. Vaterio dar 1821 m. pasiūlytą vokiško *schampar* ir prūsiško *ni-gīdings* būdvardžių aiškinimą kaip „*un-ehrbar*“⁸...

3. Norint išnagrinėti šį klausimą labai vertinga pasitelkti vertimus ir į kitas baltų kalbas, pradedant nuo senosios latvių ir senosios lietuvių kalbų duomenų. Tik juos pasitelkus bus galima hermeneutiniu metodu tinkamai paaiškinti šią „Enchiridiono“ vietą⁹.

Latvių raštijos tradicijoje galima minėti Rivijaus, anonimo ir Mancelio katekizmus:

**Greeke litezsis noticft. Es esme arriidtczan ar
wārdims vnde darbims ne kounyr būwis / vn**

Iš 1586 m. J. Rivijaus katekizmo (p. 25, 20–21).

[...] *Es esme arriidtczan ar | wārdims vnde darbims ne kounyx būwis / ...* (Inoue 2002, 64–65);
es āšmu arriidfan ar Wahr= | deems vnd Darrbeems nhekauniex biyis... (Anonimas 1615, 491);

**vnd Ehrāfu litēis noticft / es āšmu arriidfan ar Wahr
deems vnd Darrbeems nhekauniex biyis / vnd ar šāvu**

Iš J. Mancelio katekizmo (1631, 4911).

es āšmu arriidfan ar Wahr= | deems vnd Darrbeems nhekauniex biyis...

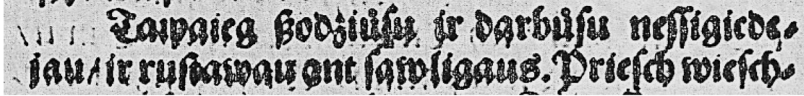
⁶ Plg. Lexer (1979, 1899) s. v. *un-hövesch*; Möhn (2004, 370) s. v. *hövesch*.

⁷ Wossidlos, Teuchert (1961, 817).

⁸ Vaterio (dar anksčiau negu Nesselmanno) pasiūlytas aiškinimas kaip „nedoras, nepadorus (*unehrbar*)“, norint susieti prūsų (*ni-gīdings* su latvių (*ne-*)*godīgs*, lyg ir būtų semantiniu požiūriu tinkamiausias. Deja, tokia baltiška apofonija labai neįprasta.

⁹ Tą patį metodą tirdamas seniausius baltiškuosius, ypač prūsiškąjį, „Enchiridiono“ vertimus naudojo šio straipsnio autorius savo monografijoje (Dini 2014).

Latvių *nekaunīgs* turi tą pačią struktūrą, tai yra neigiamą dalelytę *ne-* ir būdvardį *kaunīgs*, etimologiškai sietiną su *kauns* „gėda“ (plg. ME, t. 2, 176). Keletą atitikmenų galima rasti ir lietuvių raštijos tradicijoje¹⁰:

Iš 1569 m. B. Vilento katekizmo [D vj].

Taipaieg šodžiūsu ir darbūsu neffigiede= |jau / ir ruštawau ant sawligaus... (Vilentas 1569).

Taipaieg šodžiūsu ir darbūsu neffigiede= |jau / ir ruštawau ant sawligaus... (Zengštokas 1612, 30).

Matyti, kad vertėjai į kitas baltų kalbas pasielgė panašiai kaip Abelis Vilis. Versdami vokiškąją leksemą *schampar* baltų „Enchiridiono“ tekstuose jie taip pat susidūrė su tam tikrais sunkumais.

3.1. Vilis ir Rivijus, taip pat anonimas ir Mancelis nagrinėjamą vietą išvertė pažodžiui ir nė nekeitė Liuterio sakinio struktūros dalių:

autoriai	veik.	pagalb.	jungtukas	strum.1	jungt.	strum.2	(ne) tarinys	veiksm.
Liuteris v. v. a. k.	-	<i>Bin</i>	<i>auch</i>	<i>in wortten</i>	<i>vnnd</i>	<i>[in] wercken</i>	<i>schampar</i>	<i>gewest</i>
Liuteris v. v. ž. k.	<i>Jck</i>	<i>bin</i>	-	<i>ynn wōrden</i>	<i>vnde</i>	<i>[ynn] wercken</i>	<i>vnhōuefch</i>	<i>gewest</i>
Vilis pr. k.	-	<i>Afmu</i>	<i>dijgi</i>	<i>en wirdans</i>	<i>bhe</i>	<i>[en] dīlans</i>	<i>nigīdings</i>	<i>baūuns</i>
Rivijus latv. k.	<i>Es</i>	<i>efme</i>	<i>arridtczan</i>	<i>ar wārdims</i>	<i>vnde</i>	<i>[ar] darbims</i>	<i>ne kounyx</i>	<i>būwis</i>
Mancelis latv. k.	<i>es</i>	<i>āšmu</i>	<i>arridfan</i>	<i>ar Wahrdeems</i>	<i>vnd</i>	<i>[ar] Darrbeems</i>	<i>nhekauniex</i>	<i>biyis</i>

Akivaizdžiai kitokia yra Vilento sakinio dalių struktūra:

autorius	prievieksm.	strum.1	jungtk.	strum.2	(ne) veiksmazodis
Vilentas	<i>Taipaieg</i>	<i>šodžiūsu</i>	<i>ir</i>	<i>darbūsu</i>	<i>neffigiedejau</i>

¹⁰ 1719 m. Lizijaus ir 1722 m. Engelio katekizmuose, pvz., šio sakinio nėra.

Įsidėmėtina, kad šioje vietoje visi vertėjai vartojo priešdėlinę neigiamą konstrukciją. Tiksliau, Vilis ir Rivijus vartojo būdvardinę, o Vilentas – veiksmąžodinę neigiamą konstrukciją, tačiau visi su priešdėliu, atitinkančiu prūsų kalbos *ni-*.

Vilio, Rivijaus, anonimo ir Mancelio tekstų sutapimai atskleidžia Liuterio vidurinės vokiečių žemaičių kalbos teksto įtaką jų vertimams ir turbūt tai, kad juo buvo naudotasi. Juk jau anksčiau buvo nustatyta, kad semantiškai neskaidrų vok. k. žodį *ſchampar* jie perteikė savo kalbose per vidurinės vokiečių žemaičių kalbos *unhövesch* prizmę.

Kyla nauji klausimai: ar galima teigti, kad vertimų į baltų kalbas prasmė sutampa su Liuterio teksto prasme ir svarbiausia – kokia būtent nuodėmė turima omenyje „Nuodėmių išpažinimo“ kontekste?

4. Tinkamai interpretuoti tekstą gali padėti Sauromanno išversta Liuterio „Mažojo katekizmo“ lotyniškoji versija, kur yra toks nagrinėjamojo sakinio vertimas:

*Confiteor etiam **lasciuam**, quam in dictis & factis saepius **prodidi**, saepius cum aequali meo rixatus sum, saepius contra herum aut praeceptorem meum...* (Liuteris, plg. *Mag. (lateinisch)*, iš Knoke 1904, 94).

„Išpažįstu taipogi nepadorumo [arba gašlumo] nuodėmę, kurį žodžiuose ir darbuose dažniau [t. y. negu kitas nuodėmes] veikiau, dažnai su savo lygiu mušiausi, dažnai prieš mano žmoną ar mano mokytoju...“

Vertėjai į tris baltų kalbas, nors teoriškai galėdami, pasiliko artimesni Liuterio tekstui ir neišvertė taip, kaip Sauromannas. Sauromanno sakinio dalių struktūra smarkiai skiriasi nuo anksčiau pateiktų pavyzdžių¹¹:

Autorius	veiksm.	prieveiks.	papildinys	strum.1	jungtk.	strum.2	veiksm.
Sauromannas	<i>Confiteor</i>	<i>etiam</i>	<i>lasciuam, quam</i>	<i>in dictis</i>	<i>&</i>	<i>[in] factis</i>	<i>[saepius] prodidi</i>

Toliau einant hermeneutiniu keliu paaiškėja, koks yra kultūrinis-teologinis kontekstas, kurį reikia turėti galvoje skaitant šią Liuterio „Mažojo katekizmo“ ištrauką ir norint teisingai suprasti vertėjų į baltų kalbas, ypač Abelio Vilio, sprendimus verčiant

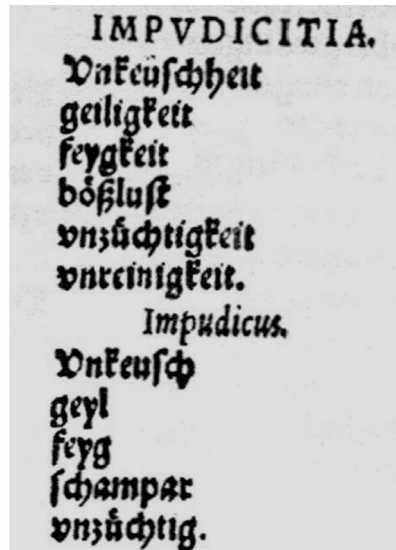
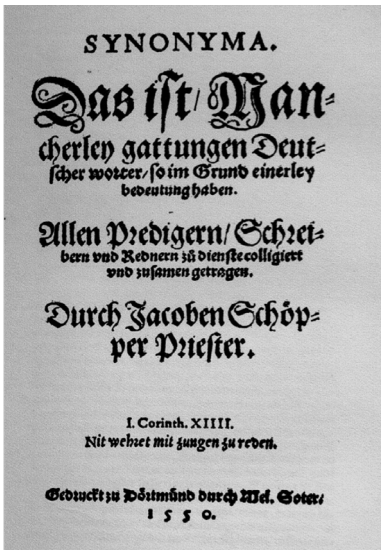
¹¹ Sauromanno (gal ir Vilento) teksto skirtumus galima būtų aiškinti suponuojant, kad vertėjai naudojo kitais modeliais, vadinas, ne (arba ne tik) *Begleittext*, tačiau tai vertinti kol kas neįmanoma. Be to, negalime atmesti ir jų kūrybiškumo.

vok. k. žodį *schampar*. Vadinasi, „Nuodėmių išpažinimo“ kontekste turima omenyje nepadorumo ir gašlumo (lot. *lascivia*) nuodėmė. Ir negali būti, kad Liuterio katekizmo vertėjai bus neteisingai supratę originalo tekstą.

Vertėjams buvo aiškus tiek bendras moralinės teologijos kontekstas, tiek tikroji žodžio *schampar* prasmė konkrečiame kontekste. Vertimus į baltų kalbas šioje vietoje galėjo paveikti ir tam tikri ekvivalentiškumo stereotipai, kurie tuomet buvo įsigalėję.

Galima pasitelkti 1550 m. Jakubo Schopperio knygą „Synonyma“¹², kurioje yra tokia ekvivalentiškų leksemų (būdvardžių) grupuotė: *Impudicus. Vnkeusch, geyl, feyg, schampar, vnzüchtig*.

Pateiktas pavyzdys rodo, kad ekvivalentiškumas tarp *schampar* ir *impudicus* buvo visuotinai pripažintas. Dar verta pažymėti (ir tai labai svarbu), kad „Nuodėmių išpažinimo“ kontekste lotyniškasis žodis *impudicus* („lytiškai netyras, nepadorus, begėdiškas, nemoralus“)¹³ yra semantiškai tinkamas specifiniam moraliniam klausimui, susijusiam su nepadorumo bei gašlumo nuodėme.

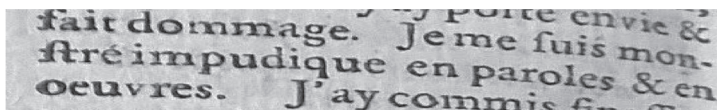

Jacob Schopper „Synonyma“ (Dortmundas, 1550 m.) titulinis puslapis ir p. 23b

¹² Plg. Schröder (1889).

¹³ Plg. *ThLL*, 7, 2a, 979–981.

Šis variantas, beje, įsigalėjo Liuterio „Mažojo katekizmo“ vertimuose į romanų kalbas, pvz., į prancūzų kalbą:

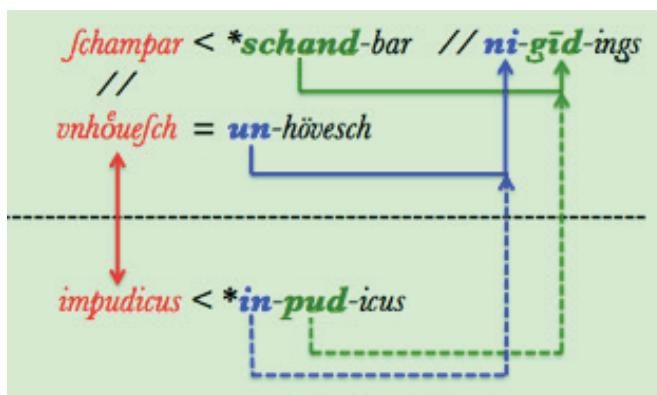

Ištrauka iš 1662 m. Liuterio „Mažojo katekizmo“ prancūzų k. (p. 46).

Je me suis montré impudique en paroles & en oeuvres...

5. Galiausiai galima spėti, kad šioje vietoje katekizmo bažnytinėje kalboje lotyniškoji leksema *impudicus* galėjo veikti tarytum „giluminis modelis“. Beje, lotyniškasis žodis puikiai atliepia ne tik prūsų kalbos, bet ir kitų baltų kalbų atitikmenis ne tik pagal prasmę (t. y. nepadorumo semantinis laukas), bet ir pagal formalią struktūrą (t. y. būdvardinė forma su neigiamu priešdėliu).

Jei tokie spėjimai atrodo įtikinantys, vertimo procesą pagal ekvivalentiškumo modelį galima aiškinti taip:

Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima padaryti tokias bendras išvadas:

- a) paaiškėjo, kad prūsistai iki šiol nevisai kritiškai rėmėsi Nesselmanno (ir vėliau Trautmanno) pateiktų aiškinimų dėl prūsų k. žodžio nigīdings vertimo kaip „negėdingas (*schamlos*)“;
- b) vertėjai į baltų kalbas taikė panašias vertimo strategijas sprenddami formaliuosius vertimo aspektus, bet jiems buvo ypač sunku susidoroti su semantiškai neskaidriu vidurinės vokiečių aukštaičių kalbos būdvardžiu *schampar*, todėl jie pasirinko Liuterio „Mažojo katekizmo“ vidurinės vokiečių žemaičių kalbos ekvivalentu *unhōvesch*;

- c) nagrinėjamame „Nuodėmių išpažinimo“ kontekste nustatyta, kad šio būdvardžio prasmė yra „nepadorus, ištvirkęs, pasileidęs“; specifiniame moralinės teologijos kontekste lotynų kalbos leksema *impudicus* turbūt galėjo veikti kaip „giluminis modelis“ tiek formaliai, tiek semantiškai.

Baigiant verta pridurti, kad, kaip jau ne kartą nustatyta¹⁴, vok. k. *Begleittext* nebuvo Abelio Vilio vienintelis modelis. Leksemų poros *schampar-nigīdings* vertimo proceso nagrinėjimas neabejotinai įrodo, kad šaltinių buvo ir daugiau.

Filologinis-hermeneutinis metodas drauge su vertimo mokslu pasižymi pranašumu tiriant baltiškuosius, ypač prūsiškuosius, „Enchiridiono“ vertimus ir tai, savaime aišku, daro poveikį ne tik prūsų tekstologijai, bet ir prūsų ir baltų kalbotyrai.

ŠALTINIAI

Anonimas 1615. Altlettischer Katechismus, 1615; [http://www.ailab.lv/senie/ static/Ench1615.html].

Engelis 1722. Der kleine | Catechismus | D. Martin Luthers / | Deutlich und Littauisch / | [...] Aufs neue in Tiltit Anno 1722. | übersehen. | Gedruckt in Königsberg. | Mit Reußnerischem Verlag und Schrifften.

Liuteris 1529. Plg. Göpfert 1889, 1–27.

Liuteris 1536. ENCHIRIDION | Der Kleine | Catechismus fur | die gemeine pfarher | vnd Prediger / | D. Mart. Luth. | Wittemberg / ge= | druckt Nick. Schir. | 1536.

Liuteris 1537. Plg. Göpfert, 1889, p. 1–27.

Liuteris 1543. Plg. Knoke 1904.

Liuteris 1561. ENCHIRIDION | Der Kleine | Catechismus | Doctor Martin Lu= | thers / Teutisch vnd Preuffisch. | Gedruckt zu Königsperg in Preußen | durch Johann Daubman. | M. D. LXI.

Liuteris 1570. ENCHIRIDION. | Der Kleine Catechismus D. M. | L. Für die gemeine Pfarrherr vnd Prediger. In: CORPVS | DOCTRINAE CHRISTIANAE. | ... Gedruckt zu Jhena / durch Chr. Rhō= | dingers Erben. | Anno M. D. LXX.

Liuteris 1585. ENCHIRIDION. | De Klene Ca= | techismus / edder Chriſt= | like tucht / vor de gemenen | Parheren / Predigers / vn= | de Huſsueder. | D. Mart. Luther. | Mit einer nyen Bicht. | Magdeborch. | 1 5 8 5. [Gedrucket tho Magdeborch / dorch Wolffgang Kirchner].

Liuteris 1599. Catechfis minor | D. MARTINI | LUTHERI QVADRI= | lingvis, | ... | 1599 | VVitebergæ, Typis M. Iohannis Cratonis.

Liuteris 1662. PETIT CATECHIS- | ME DE M. LUTHER | Traduit d'alemand en | françois par les Ministres de | l'Eglise françoise, qui est à | Francfort sur le Mein, & ap- | prouue la Confession | d'Ausbourg. | ... | Imprimé à Francfort sur le Mein, | par Baltſar Chriſtoffle Woult. | M. DC. LXII.

Liuteris 1890. D. Martin Luthers kleiner Katechismus. Urtext mit Angabe der Abweichungen bis 1580 und in der hannov. Landeskirche, nebst Vorschlägen zu sprachlichen Änderungen uns anmerkungen. Von A. Ebeling, Hannover: Verlag von Carl Meyer.

¹⁴ Plg. Trautmann (1909), Dini (2014).

- Lizijus 1719.* H.J. Lizijus. *Mažasis katekizmas*. Pagal Berlyno rankraštį parengė P. U. Dini. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- Mancelis 1631.* Der kleine | Catechismus | D. MARTINI LUTHERI, | Seliger gedächtnis. | Von newen vberfehen | durch | GEORGIVM MANCELIVM | Sengallum P. | Ad Zoilum: | *Serviat omne DEO studium, freat Orbis & Orcus* | *Rumpatur Momus*: Sat placuiffe DEO | Cum Grat. & Privileg. Seren Reg. Maj. Svec. | Gedruckt in der Königlichén Håupt vnd See= | Statt Riga in Lieffland / durch vnd in Verle= | gung Gerhard Schröders. [1631]; žr: http://valoda.aialab.lv/korpuss/seniel/faksimili/17gs/Manc1631/Manc1631_Cat.html.
- Rivius 1586.* ENCHIRIDION | Der kleine Ca= | techismus: Oder Chrift= | liche zucht für die gemeinen Pfar= | herr vnd Prediger auch Hausueter etc. | Durch | D. Martin. Luther. | Nun aber aus dem Deud= | ſchen ins vndeudſche gebracht / vnd | von wort zu wort / wie es von D. | M. Luthero gefetzet / gefasf= | fet worden. | [...] Gedruckt zu Königsperg bey | George Ofterbergern | Anno M.D. LXXXVI. ||
- Schopper 1550.* SYNONYMA. | Das, ift Man= | cherley gattungen Deut= | ſcher worter / ſo im Grund einerley | bedeutung haben. | Allen Predigern / Schrei= | bern vnd Rednern zũ dienſte colligiert | vnd zufamen getragen. | Durch Jacoben Schöp= | per Prieſter. | ... | Gedruckt zu Dörtmünd durch Mel. Soter. | 1550. ||
- Zengštōkas 1612.* Luther Martin, Enchiridion. Catechĩsmas Mařzas / dæl pařpalitu Plebonu [...] per Baltramiejū Willenta [...] per Lazarū Sengštack [...], 1612.
- Vilis 1561.* ENCHIRIDION. | Der Kleine | Catechismus | Doctor Martin Lu= | thers / Teutſch vnd Preuffiſch. | Gedruckt zu Königsperg in Preußen | durch Johann Daubman. | M. D. LXI.
- Vilentas 1579.* ENCHIRIDION | Catechĩsmas | mařzas / dæl pařpalitu | Plebonu ir Kořnadijū / | Wokĩſchku lieřuwiu para= | ſchits per Daktara Mar= | tina Luthera. | O iřch Wokĩſchka lieřuwia ant | Lietuwiřchka pilnai ir wiernai pergul= | ditas / per Baltramiejū Willentha | Plebona Karalaucziue ant | Iřchřpauřtas Karalau= | cziui per Jurgi Ofterber= | gera / Metu Diewa | M. D. LXXIX.

BIBLIOGRAFIJA

- Albrecht O. 1910. *Der Kleine Katechismus*. 1531, WA, t. 30, 346–402.
- Barack K. A. (hrsg.) 1869. *Zimmerische Chronik* (Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart). Tübingen: H. Laupp.
- Berneker E. 1895. *Die preussische Sprache. Texte, Grammatik, etymologisches Wörterbuch*. I. Lautlehre. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doctorwürde der hohen philosophischen Facultät zu Leipzig. Strassburg: Trübner.
- Deutsch A. (bearb.) 2009–2013. *Deutsches Rechtswörterbuch. Wörterbuch der älteren deutschen Rechtssprache*. T. 12 (Sau - Schwedisch), Weimar: Verlag H. Böhlaus Nachfolger.
- Dini P. U. 2014. “*Ins Undeudſche gebracht*.” *Sprachgebrauch und Übersetzungsverfahren im altpreussischen “Kleinen Katechismus*.” *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Neue Folge*, 33. Berlin: de Gruyter.
- DRW = *Deutsches Rechtswörterbuch* 1914–2016– (A - Spielzettel) → Deutsch A.
- Dürr E. (hrsg.) 1950. *Aktensammlung zur Geschichte der Basler Reformation in den Jahren 1519 bis Anfang 1534*. T. 6, Basel: Verlag der Historischen und Antiquarischen Gesellschaft.
- DWB = J. u. W. Grimm 1854–1954. *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. 16 Bd. Leipzig, Hirzel [Nachdruck, 1984. Bearbeitet von T. Kochs, J. Bahr und anderen Mitarbeitern

- in den Arbeitsstellen des Deutschen Wörterbuches zu Berlin und Göttingen, t. 33, Deutscher Taschenbuch Verlag].
- Eisenbart L. C. 1962. *Kleiderordnungen der deutschen Städte zwischen 1350 und 1700: ein Beitrag zur Kulturgeschichte des deutschen Bürgertums* (Göttinger Bausteine zur Geschichtswissenschaft, 32). Göttingen [u.a.]: Musterschmidt.
- Endzelynas J. [Endzelins J.] 1943. *Senprūšų valoda. Ievads, gramatika un leksika*. Rīga: Zinātne.
- EvKO = Sehling E. (hrsg.), *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*. T. 16, Tübingen: Mohr.
- Ford G. 1969. *The Old Lithuanian Catechism of Baltramiejus Vilentas (1579). A phonological morphological and syntactical investigation*. The Hague - Paris: Mouton.
- GBKVA = Gesellschaft für Bildende Kunst und Vaterländische Altertümer, Emden. *Jahrbuch der Gesellschaft für Bildende Kunst und Vaterländische Altertümer zu Emden*, Aurich: Verlag Ostfriesische Landschaft.
- Göpfert E. 1889. *Wörterbuch zum kleinen Katechismus Dr. M. Luthers*. Leipzig: Druck und Verlag von B. G. Teubner.
- Heß L. 1940. *Die deutschen Frauenberufe des Mittelalters* (Beiträge zur Volkstumsforschung, 6). München: Neuer Filser-Verlag.
- Inoue T. 2002. Латышский перевод лютеранского Малого Катехизиса 1586 года. Критическое издание текста и Глоссарий, Составил Тосикадзу Иноуэ, Кобэ, Институт иностранных языков.
- Jeschke P. (bearb.) 2003. *Ländliche Rechtsquellen aus dem Kurmainzer Rheingau* (Geschichtliche Landeskunde, 54). Stuttgart: Steiner.
- Kaukienė A. 2003. Būdvardžiai su priesaga *-ing-* prūsų kalboje. *Res Balticae*, 9, 65–106.
- Kaukienė A. 2004. *Prūsų kalbos tyrinėjimai*. Klaipėda: Klaipėdos balistikos centras.
- Kluge F. ²⁰1967. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Bearbeitet von W. Mitzka, Berlin ecc.: de Gruyter.
- Kluge F. ²³1995. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Bearbeitet von E. Seebold, Berlin ecc.: de Gruyter.
- Knoke K. 1904. *D. Martin Luthers Kleiner Katechismus nach den ältesten Ausgaben in hochdeutscher, niederdeutscher und lateinischer Sprache herausgegeben und mit kritischen und sprachlichen Anmerkungen versehen*. Halle a. S.: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.
- Lexer M. 1979. *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. T. 2, Stuttgart: Hirzel.
- ME = Mülenbachs K., Endzelins J. 1925–1927. *Latviešu valodas vārdnīca*. T. 2 (Ie-O), Rīga: Kultūras fonds.
- Möhn D. (hrsg.) 2004. *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Begründet von A. Lasch und C. Borchling, fortgeführt von G. Cordes, t. II (G - opperscherf), Neumünster: Wachholtz Verlag.
- Nesselmann G. H. F. 1845. *Die Sprache der alten Preussen an ihren Überresten erläutert*. Berlin: Reimer.
- Nesselmann G. H. F. 1873. *Thesaurus Linguae Prussicae. Der preussische Vocabellvorrath soweit derselbe bis jetzt ermittelt worden ist, nebst Zugabe einer Sammlung urkundlich beglaubigter Localnamen, gesichtet und zusammengestellt*. Berlin: Dümmlers Verlagsbuchhandlung, Harwitz & Gossmann.
- Pierson W. 1875. Altpreußischer Wörterschatz. *Zeitschrift für Preußische Geschichte und Landeskunde*, Königsberg, 12, 273–324.
- PKEŽ = Mažiulis V. 1996. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. T. 3 (L–P). Vilnius: Mokslas.
- PKP II = Mažiulis V. 1981. *Prūsų kalbos paminklai II*. Vilnius: Mokslas.

- Prf* = Toporov V. N. 1975–1990. Прусский язык. 5 т., I (A–D, 1975); II (E–H, 1979); III (I–K, 1980); IV (K–L, 1984); V (L, 1990), Moskva: Nauka.
- Schmalstieg W. R. 2015. *Studies in Old Prussian. A Critical Review of the relevant Literature in the Field from 1976 until 2014*. Ed. by P.U. Dini, Vilnius: Vaga.
- Schröder E. 1889. *Jacob Schöpfer aus Dortmund und seine deutsche Synonymik*. Marburg: Universitäts-Buchdruckerei (C. L. Pfeil).
- THLL = *Thesaurus Linguae Latinae*. Lipsia, Teubner, 1956–1979.
- Trautmann R. 1909. Die Quellen der drei altpreuussischen Katechismen und des Enchiridions von Bartholomaeus Willent. *Altpreuussische Monatsschrift*, 46, 217–231; 465–479.
- Trautmann R. 1910 [21970]. *Die altpreuussischen Sprachdenkmäler*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Vater S. 1821. *Die Sprache der alten Preußen: Einleitung, Uebersetzte, Sprachlehre, Wörterbuch*, Braunschweig. In der Schul-Buchhandlung [am Ende:] Halle, gedruckt in der Gebauerfchen Buchdruckerei.
- WA 30 = D. Martin Luthers Werke. *Kritische Gesamtausgabe*. T. 30, Weimar: H. Böhlau, 1910.
- Wossilidos R., Teuchert H. 1961. *Mecklenburgisches Wörterbuch*. T. 3, Im Auftrage der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Akademie-Verlag GmbH; Neumünster: K. Wachholtz Verlag.

ALTBALTISCHE „ENCHIRIDION“-PARALLELÜBERSETZUNGEN: DT. *ſchampar* UND APR. *nigīdings* (III, 45.17)

PIETRO U. DINI

Zusammenfassung

Im frühen baltischen Schrifttum hat kein anderer Text eine so große Bedeutung und Verbreitung erfahren wie der *Kleine Katechismus* Martin Luthers, der weithin auch als *Enchiridion* bekannt ist. Tatsächlich bildet dieser Text den Anfang des Schrifttums der drei baltischen Völker und ist somit eines der frühesten und wichtigsten Denkmäler des Altpreußischen, des Altlitauischen und des Altlettischen.

In der bisherigen Forschung hat man die baltischen Fassungen des *Enchiridions* lediglich partiell und stets auch nur paarweise miteinander verglichen. Der Autor der vorliegenden Arbeit strebt an, alle diese drei baltischen Fassungen nicht nur in bezug auf die jeweiligen deutschen Grundlagen, sondern auch intertextuell vergleichend-kontrastiv zu untersuchen und sie zu anderen homogenen Texten des altbaltischen Schrifttums in Beziehung zu setzen.

Ziel des vorliegenden Beitrags ist es, zu ermitteln, wie dt. *ſchampar* in der altpreußischen Übersetzung des *Kleinen Katechismus* von Martin Luther im Vergleich mit den anderen altbaltischen Übersetzungen dieses Textes wiedergegeben wird. Hierbei — ebenso wie in anderen ähnlichen, an anderer Stelle untersuchten Fällen — muss ein linguistischer Forschungsansatz befolgt werden, und zwar nicht isoliert von, sondern, im Gegenteil, in enger Verknüpfung sowohl mit einer philologisch-kontrastiven als auch mit einer translatorischen Betrachtung der in Rede stehenden Texte. Insbesondere werden die intertextuellen Phänomene hier am Beispiel von Zitaten aus Luthers *Kleinem Katechismus* unter hermeneutischem Gesichtspunkt betrachtet und erörtert. Untersucht wird die spezifische Semantik von dt. *ſchampar* — einem terminus technicus der Rechtsprache des 16. Jahrhunderts — sowohl in dem Originaltext als auch in den verschiedenen altbaltischen Übersetzungen. Diese Untersuchung hat durch eine Ausweitung des Vergleichs der aus den altpreußischen, den altlitauischen und den altlettischen Sprachdenkmälern bekannten Fakten auf ihre Entsprechungen in den verschiedenen sowohl mittelhoch- als auch mittelniederdeutschen Vorlagen sowie durch Berücksichtigung von Hinweisen aus der Lutherforschung neue Impulse erfahren. Zusammenfassend seien folgende Beobachtungen hervorgehoben:

- a) Zu apr. *nigīdings* haben die Prussisten bisher die Erläuterungen von Nesselmann — und später die von Trautmann — unkritisch übernommen und diese Form als „schamlos“ interpretiert. Diese Auffassung ist indes nicht korrekt. Hier wird festgestellt, dass im Zusammenhang mit der „Beichte“ der juristische Ausdruck *schampar* als „gegen Moralvorstellungen verstoßend, beleidigend“ verstanden werden muss.
- b) Für die formale Wiedergabe von *schampar* haben die Übersetzer in den unterschiedlichen baltischen Sprachen ähnliche Übersetzungsstrategien, und zwar adjektivische bzw. partizipiale Konstruktionen mit einer *un*-Präfigierung, befolgt. Bei der Wiedergabe der Bedeutung dieses Ausdrucks sind aber erhebliche Schwierigkeiten aufgetreten, weil das mhd. Adjektiv *schampar* semantisch undurchsichtig ist. Deswegen haben sich die Übersetzer auf die mnd. Entsprechung *unhövesch* gestützt.
- c) Ferner hat sich herausgestellt, dass in dem spezifisch moraltheologischen Zusammenhang auch das lateinische Adjektiv *impudicus* als „Tiefenmodell“ gedient haben mag, und zwar sowohl in formaler wie auch in semantischer Hinsicht.

Aus dem Gesagten geht auch deutlich hervor, dass der im Jahr 1561 parallel mit dem altpreußischen *Enchiridion* veröffentlichte deutsche „Begleittext“ (= Luther 1543) nicht als die einzige Vorlage Abel Wills betrachtet werden darf. Die Untersuchung des Übersetzungsverfahrens am Beispiel der Entsprechung *schampar-nigīdings* lässt deutlich erkennen, dass Abel Will sich auch noch anderer Vorlagen bedient hat.